

SSCB'de Kürtlere Yönelik Alfabe, Eğitim ve Kültür Çalışmaları

Occo Mahabad

Kürtlere ve Kürtçeye ilgi Rusya'da II. Katerina döneminde başlar. 1787 yılında Rusya Bilimler Akademisi üyesi Simon Pallas önderliğinde hazırlanan bütün dillerin karşılaştırmalı sözlüğünde 276 Kürtçe sözcük de bulunur.¹ Pallas ile başlayan Kürt çalışmalarının doruk noktası 1860 yılında St.Petersburg'da kurulan Kürdoloji Enstitüsü olmuştur. Bu enstitü Kürtlerle ilgili dünyada açılan ilk resmi kurumdur.²

1900'lü yıllara gelene dek başta Aleksandr Auguste Jaba, Veliaminov-Zernov, F. Charmoy, K. Mikeşin, Prym, Socin ve İ. N. Berezin gibi birçok araştırmacı Kürt dili, kültürü ve edebiyatı üzerine çalışmalarda bulundu.

Kürtler bugüne kadar ilkçağda kullanılmış Sümer³ alfabesiyle birlikte Pehlevi, Avesta, Arami, Yunan⁴, Bin-u Şad ve Masi Surati⁵, Arap, Yezidi, Ermeni, Kiril ve Latin alfabelerini kullandılar.

Kürtçe alfabe oluşturma fikri ve kararı Sovyetlerden çok önce Rusya İmparatorluğunda 1913 yılında başlar. Ruslar alfabenin hazırlanması görevini Hovsep Orbeli'ye verirler. Orbeli bu amaç doğrultusunda Kürtçe konuşulan bölgelerde incelemelerde bulunur. Fakat 1. Dünya Savaşının başlaması nedeniyle bu alfabenin uygulanması aşaması gerçekleştirilemez. Savaştan sonra ortaya çıkan Bolşevik Ekim Devrimiyle de bu proje bir daha uygulanamaz. Orbeli'nin hazırladığı alfabe, daha sonra 1919 - 1920'de Bitlis Kürtlerinden Halil Hayali ve Mehmet Emin tarafından Latin harfleriyle hazırlanan Kürtçe alfabe projesinin temelini oluşturmuştur.⁶

1917 Ekim Devrimiyle Bolşeviklerin iktidara gelmesi Rusya'da yeni bir dönemi başlatır. Sosyalizm ve Sovyet sistemi ezilen halklar ve uluslar için umut olmaya başlar. Sosyalist sistemin ilk kadroları yeni sosyalist Anayurdun inşası amacıyla canla başla çalışmaya başlarlar. Şovenizmin çok önceleri zehirlediği kitleler bütün halklar kardeşir ilkesi doğrultusunda bir arada Sosyalist idealler için çaba sarf ederler. Mücadelenin saflarında emek veren Kürt komünistleri de yeni Anayurdun inşası için var güçleriyle omuz omuza yeni saflardaki yerlerini alırlar. Kürt komünistleri Ferik Polatbekov ve Erebe Şemo da Sosyalizmin inşası için emek veren kadrolar arasındadır.

Hakob Hazaryan - (Lazo) Alfabeti: 1921

1920'li yılların sonunda Ermenistan'da Sovyet hükümeti kurulur. Azınlık Haklarının korunması ilkesi gereği Ermenistan'ın yeni Sovyet hükümeti 23 Mart 1921'de Anadilde eğitim verecek okulların açılması kararı alır. Ermenistan'da yaşayan Kürtler için 1921

¹ Bazil Nikitin, *Kürtler: Sosyolojik ve Tarihi İnceleme*, İstanbul: Özgürlük Yolu Yayınları 1976, s.202.

² Halfin, 19. *Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler*, Ankara: Komal Yayınevi, 1976, s.14-15.

³ Siddîq Borekeyî Sefîzade, *Mêjûy Wêjey Kurdî*, Tebrîz, s. I, 17-18.

⁴ Cemal Reşîd Ahmed, *Zuhûru'l-Kurd fi't-tarih*, İkinci baskı, Erbil, 2005, s. 122-124.

⁵ Feqî Huseyn Sağnîç, *Dîroka Wêjeya Kurdî*, Enstituya Kurdî, İstanbul, 2002, s. 27-28.

⁶ Celile Celil, *Kürt Aydınlanması*, s.121.

yılında bir alfabe hazırlanmasına karar verilir.⁷ İlk alfabe Ermeni alfabesinin karakterleriyle Kürtçe dilinde 1921 yılında Lazo lakaplı Hakob Hazaryan (1869 – 1926) tarafından hazırlanır. Kürtçeyi çok iyi derecede bilen Lazo lakaplı Hazaryan Doğubeyazıt Ermenilerindendir. Kürt dostu olarak bilinen Lazo, Ermenistan'da yayınlanan yazı ve makalelerini Beyazidi mahlasıyla yayınlamıştır.⁸ 1926 yılında Hamo Beknazaryan'ın yönettiği Kürtlerin yaşamını konu edinen Zerê adlı filmin senaryosunu Lazo yazmıştır.⁹

23 Nisan 1921'de Ermenistan hükümetince bütün okulların 1. ve 2. Sınıflarında ana dilde eğitim görülmesi kararı alınır. Bu amaçla alfabe hazırlama işi Lazo'ya verilir. Lazo hazırladığı alfabe kitabına Yezidi Kürtler için kutsal bir kelime olan Şems (Güneş) ismini verir. Şems kitabı ilk defa Ermenistan'ın Eçmiadzin şehrinde 1921 yılında basılır. İlk Kürt okulu Ermenistan'da 1921 yılında faaliyete girer. Okullarda eğitim verebilecek yetişmiş Kürt öğretmenlerin bulunmaması nedeniyle ilk dönem açılan Kürt okullarında Ermeni öğretmenler Kürtçe dersler vermiştir. Kürtçeyi anadilleri gibi iyi konuşan bu Ermeniler, dili soykırımdan önce Kürtlerle birlikte yaşayarak öğrenen kişilerdi. 1929 yılına gelindiğinde Ermenistan ve diğer Sovyet Cumhuriyetlerinde elliden fazla Kürt okulu açılmıştır. Şems kitabı ile Ermenistan'da yaşayan Kürt çocukları 1929 yılına kadar eğitim görmüşlerdir.¹⁰

Ermenistan'da yaşayan Kürtlerin büyük çoğunluğunun Yezidi olmasının ana sebebi 1. Dünya savaşı sırasında ve sonrasında yaşadıkları katliamlardır. O dönem Ermenilerle birlikte gayrimüslim halklara karşı yapılan toplu katliamlar, Yezidilik inancına sahip Kürtlerinde buldukları bölgelerden Kafkas ülkelerine göç etmelerine sebep olmuştur. Göç edenlerin büyük kısmı Ermenistan'a yerleşir. Ermeniler, Yezidi Kürtler, Asuri ve Süryaniler'in aynı dönemde katledilmeleri, aralarında sosyal ve duygusal anlamda güçlü bağların oluşmasına neden olmuştur. Bu güçlü bağlar Sovyetler döneminde eğitim başta olmak üzere kültür, sanat, edebiyat, siyaset ve toplumsal yaşamın her alanında kendisini hissettirmiştir.

1922 yılında Lazo ve Ahmedê Mirazî'nin girişimleri ile Gürcistan Tiflis'te Kürtçe eğitim veren 103 nolu okul hükümet tarafından açılır. Bu okullarda birçok öğrenciye Lazo ve eşi tarafından eğitim verilir. Kürtçe dersler Lazo, Ermenice dersler ise eşi Olga Hazaryan tarafından öğretilir. Soykırım günlerinin annesiz babasız, ailesiz bıraktığı, sokaklarda ya da yetimhanelerde kalan Kürt çocukları bu 103 nolu okulda eğitim görmüşlerdir. Bu okuldan mezun olan Qanadê Kurdo, Çerkez Bakayev, Heciyê Cindî, Cerdoyê Genco, Semend Siyabendov gibi simalar Kürt toplumuna yıllarca hizmet etmişlerdir.

Gürcistan'da Kürt çocuklarının eğitimi için farklı bölgelerde okullar açılmıştır. Okuma yazma bilmeyen yetişkinler için Gürcistan'da Eğitimsizliği Tasfiye Merkezleri açılır. Bu

⁷ Eskerê Boyik, Nura Elegezê, Çend Dîdem ji Edebyata Kurdên Ermenîstanê, Weşanên Dengê Êzîdiyan, s. 12.

⁸ Dr. Tosinê Reşîd: Ji dîroka Alfeba (ABC) Kurdî.

⁹ Peter Rollberg. Historical Dictionary of Russian and Soviet Cinema. s. 95-97.

¹⁰ Nado Mahmudov, Kürd halkı, Erivan, 1959, s.224.

eğitim s¼reci ¼zellikle K¼rt k¼ylerinde olmak ¼zere 1930'lu yıllara kadar devam etmiştir. 1935 yılı başlarında yapılan bir araştırmaya g¼re yaklaşık 5 bin K¼rt okuma yazma ¼đrenmiřtir. Okuma yazma bilmeyen K¼rt yetişkinler i¼in aynı ¼alıřmalar Ermenistan'da da yapılmıştır.

Museyib Ahundov Alfabeti

Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti i¼erisinde 1923 yılında kurulan Kızıl K¼rdistan ile birlikte burada yaşayan K¼rtler, K¼rtçe eğitim verilen ¼ok az sayıdaki okulda eğitim ¼alıřmalarına başlamıştır.

Hejar¼ Şamil'in aktardığına g¼re, Kızıl K¼rdistan'da K¼rtçe eğitim La¼in'in Minkend k¼y¼ sakini olan ¼đretmen Museyib Ahundov'un hazırladığı Latince K¼rt alfabe kitabı esasında yapılmıştır.¹¹

Maalesef K¼rt kamuoyu Ahundov'un hazırladığı Latince K¼rt alfabeti hakkında yeterli bilgiye sahip değil. Bu bilgileri yazar Hejar¼ Şamil'in Diyaspora K¼rtleri adlı ¼alıřmasından ¼đrenmekteyiz. Şamil, Ahundov'un bu alfabeti ka¼ yılında hazırladığı, alfabenin ka¼ harften oluştuğu ya da hangi parti organlarının kararlarıyla hazırladığına dair bilgi vermemekte. Bu y¼zden Şamil'in yazdıklarından ¼te objektif ve doyurucu bilgilere sahip değiliz.

Ahundov 1886 yılında Zengezer ilçesine bağlı Minkend k¼y¼nde d¼nyaya gelir. Kuzey Azerbaycan'da Sovyet h¼k¼metinin kurulmasından sonra 1920'lerde ¼eřitli g¼revlerde bulunur. 1930'larda Şuşa Pedagoji Koleji'nde K¼rtçe b¼l¼m¼ başkanı olarak ¼alıřır. Bu d¼nemde Minkend ve ¼evre k¼ylerdeki gen¼lerin eğitimine yardımcı olur. Museyib Ahundov'un "Nisan Meyveleri" adlı şiir kitabı, edebiyatla yakından ilgili devlet yayınevi AzerNashr tarafından 1936 yılında K¼rtçe yayınlanmıştır. 1973 yılında yaşamını yitiren Museyib Ahundov'a 2. derece SSCB'nin en y¼ksek ¼d¼l¼ olan Kızıl Bayrak İř¼i Nişanı (Azerbaycan SSR) verilmiştir. Kızıl K¼rdistan'ın 8 Nisan 1929 yılında feshedilmesiyle eğitim faaliyetleri sekteye uğramıştır.

Daha ¼nce n¼fus c¼zdanlarında K¼rt ibaresi yazılırken 1936 yılından sonra Azerbaycan'da kimliklerden K¼rt ifadesi kaldırılarak yerine Azerbaycanlı yazılmaya başlanmıştır. Kimlik bilgilerinin bilin¼li bir şekilde tahrif edilme pratiği 1938'de sonu¼landırılır. Bu uygulamalarla Azerbaycan'da yaşayan K¼rtler dahil diğer azınlık halkların varlıklarının yok sayılması s¼reci sonraki yıllarda hızlanarak devam eder.

K¼rtçe kitapların 1938 yılına kadar aralıklı da olsa basıldığını g¼r¼yoruz, 1936 yılından sonra ise K¼rtçe kitap bastırmak deveye hendek atlatmaktan daha zor bir hale getirilmiştir. 1923-1938 yılları arasında Azerbaycan'da 27 K¼rtçe kitap basılmıştır. 1940'lı yıllardan g¼n¼m¼ze K¼rtler ve diğer azınlık halklar sistematik olarak Azerbaycan devleti tarafından bilin¼li bir şekilde asimilasyona uğratılmışlardır.

1921'deki n¼fus sayımına g¼re Azerbaycan S.S.C.'nin k¼ylerinde yaşayan 32.780 kişi K¼rttir. 1926'da yaklaşık 41 bin kişi (Azerbaycan n¼fusunun % 1,8'i) K¼rt olduğu halde, 1937 n¼fus sayımı verilerinde Azerbaycan S.S.C.'ndeki K¼rtlerin sayısının doğal bir

---

¹¹ Hejar¼ Şamil, Diyaspora K¼rtleri Notları, s.42.

artış yerine, 10,8 bin kişiye düştüğü ortaya çıkmıştır. Sonraki yıllarda ise Kürtler neredeyse buharlaşarak yok olmuşlardır. 1939'da Kürtlerin sayısı toplam olarak sadece 6 bin (% 0,2), 1959'da 1.500 kişi, 1970'te 5.500 (% 0,1) idi. 1979'daki nüfus sayımından sonra Azerbaycan'da "artık Kürtlerin olmadığı" açıklanmıştır.¹²

İşin ilginç ve çok da sorgulanmayan yönü, 1940'lardan Sovyetler'in yıkılışına kadar SSCB yönetimi, Lenin'in ortaya koyduğu ezilen uluslar ve azınlıkların korunması ilkesine aykırı olarak bu asimilasyon politikalarına göz yummuştur.

Aynı asimilasyon politikaları Azerbaycan kadar şiddetli olmasa da Özbekistan ve Türkmenistan tarafından da yürütülmüştür.

Şemo - Marogulov Alfabeti: 1928

Sovyetler döneminde Kürtlere en büyük destek Ermenistan hükümeti tarafından verilir. Kafkasya Kürtlerinin Birinci Konferansı, 1925'te Hecixelil köyünde (Ermenistan, Leninakan kazası, şimdi Aragats nahiyesinin Saxkahovit köyü); ikinci konferansı 1926'da Talin nahiyesinde gerçekleşir. Birinci konferansa 76, ikinci konferansa 96 kişi katılır. Buraya Gürcistan ve Azerbaycan Kürtlerinden delegeler de gelir.¹³

1925 yılında Ermenistan'a bağlı Leninakan'da düzenlenen kongrede Kürtlerin yoğun yaşadığı Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Türkmenistan, Kazakistan gibi Sovyet ülkelerinde kullanılmak üzere Latin harfleri temelinde bir alfabe hazırlanması kongre yönetimi tarafından Ermenistan Sovyet hükümetinden talep edilir. Çok lokal olan ve Kürtçenin tüm seslerini karşılamayan 39 harften oluşan Lazo'nun alfabeti yerine hazırlanacak alfabe görevi İshak Marogulov ve Erebê Şemo'ya verilir.

İshak Marogulov'un ailesi 19. yüzyılda İran'dan Ermenistan'a göç ederek Erivan'ın Divin köyüne yerleşir. Asuri kökenli olan Marogulov 1868 yılında dünyaya gelir. Beş yaşında annesini kaybeden İshak'ı babası Fahred büyütür. Öğretmen okulunu bitirdikten sonra 1888 yılında Nahçıvan'ın Şaxtaxte köyünde, daha sonra 1893 yılında Qemerli köyünde öğretmenlik yapar. İshak Marogulov daha çocukken her yıl ailesi ile birlikte kaldığı Elegez yaylalarında Kürtlerle birlikte yaşadığı için Kürtçeyi anadili gibi öğrenmiştir. Sovyet Kürtleri arasında saygın bir yere sahip olan Marogulov 6 Eylül 1933'te yaşamını yitirmiştir.^{14 15 16 17}

Erebe Şemo ise 1897 yılında Rusya İmparatorluğu'na bağlı Kars Oblastı'nın Susuz köyünde dünyaya gelir. 1916 yılında demiryolu işçiliği yaptığı sırada Erzurum'da Bolşeviklerle tanışır. Askerlere komünist propaganda yaptığı gerekçesiyle tutuklanır ve Sarıkamış cezaevine gönderilir. 1917-1920 yılları arasında Kızıl Muhafız olarak

¹² David Babayan, Kızıl Kürdistan, Oluşum ve lağvedilişinin jeopolitik yönleri.

¹³ Hejarê Şamîl, Diyaspora Kürtleri Notları, s.47. / Ayrıca bkz: Nado Mahmudov, Kürd halkı, Erivan, 1959, s, 226. / Bknz: Marksizim-Leninizm Enstitüsü (MLE) Ermeni şubesi arşivi, şube 1, özel dosya (ÖD) 4, dosya 291. belge 38.

¹⁴ Dr. Eskerê Boyîk, Nûra Elegezê Çend dîdemji edebiyeta Kurdên Ermenistanê, s.27.

¹⁵ Cerdoyê Genco û hevpeyvîna wî bi Îshak Marogulov, Rya Teze, 1933.

¹⁶ Hevpeyvîna Xorhîrdayin Hayatsan bi Îshak Marogulov.

¹⁷ Ji Casimê Celîl re Name, 1929.

Kuzey Kafkasya'da savaşır ve Ekim Devrimi'nin örgütleyicilerinden biri olur. Ermenice, Osmanlıca, Rusça, Gürcüce, Almanca ve Azericeyi anadili gibi konuşup yazmayı öğrenir. 1918 yılının Mayıs ayında Rusya Komünist Partisi'ne üye olur. 1931-1932 yılları arasında okuduğu Leningrad Tarih Felsefe Dilbilim ve Edebiyat Enstitüsü'nde Kürdoloji bölümünde doçent olur. Erebe Şemo 1935 yılında Latin alfabesiyle yazılan ilk Kürtçe roman olan Şivanê Kurmanca - Kürt Çoban'ı yazar. Aşot Hovhannisyan'a yazdığı, Ermenistan'daki Kürtlerin kültür ve edebiyatının geliştirilmesi gerektiği yönündeki mektuba istinaden Hovhannisyan'ın yakın arkadaşı ve karşı devrimci olduğuna karar verilerek Ocak 1937 başlarında Leningrad'da tutuklanır ve Sibiryaya sürgün edilir. 1959 yılında Rejisörlüğünü C. Jamharyan'ın üstlendiği Ermenistan Kürtleri adlı bir filmin senaryosunu yazar. Ardında birçok eser ve çalışma bırakarak 1978 yılında vefat eden Erebe Şemo, Erivan'daki Panteon mezarlığında toprağa verilmiştir.^{18 19 20}

Marogulov - Şemo ikilisinin iki yıllık bir çalışmadan sonra 1928 yılında tamamladıkları ilk Latin alfabesiyle hazırlanmış "Kendi Kendine Kurmanci Öğrenme" kitabı Kürt ve Ermeni bilim adamları tarafından oluşturulan özel alfabe komisyonu tarafından uygun görülerek yayınlanır. 1929 yılından itibaren Ermenistan'da Kürtçe eğitim veren bütün okullarda bu Latin Alfabeti kullanılmaya başlanmıştır. Ermenistan dışında Gürcistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve diğer Sovyet Cumhuriyetlerinde de bu alfabe ile eğitim verilmiştir.

Sovyet devlet basımevi 1929-1932 yılları arasında başta pedagoji okulunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere, matematik, fizik, doğa bilimleri ve coğrafya olmak üzere yirmi bir Kürtçe ders kitabı basmıştır.

1930 yılında Ermenistan'da Riya Teze - Yeni Yol gazetesi bu alfabeyle yayın faaliyetlerine başlar. Gazete Ermenistan Komünist Partisi'nin Kürtçe yayın organıydı. İlk sayısı dört sayfalık olarak basılan gazete, iki haftada bir 600 kopya ile yayımlanıyordu. Kevork Paris, Hraçya Koçar ve Harûtyûn Mkirtçyan, dönemin Sovyet yönetimi tarafından gazetenin ilk yöneticileri olarak tayin edilir. Paris, Koçar ve Mıgırdıçyan Kürtçeyi anadilleri kadar iyi bilen kişilerdi. Bunların 4 Yıllık editörlüğünden sonra, gazetenin yönetimi Kürtlere devredilir. 1934 yılında ilk Kürt editör olan Cerdoyê Genco bu göreve atanır. Gazete, Sovyetler Birliği'ndeki Büyük Temizlik döneminden hemen önce 1937 yılında kapatılır. Uzun bir suskunluk döneminin ardından Stalin'in ölümünden iki yıl sonra 1955 yılında, Mıroyê Esed (Miro Asadoviç Mstoyan) editörlüğünde tekrar yayın hayatına başlar.

1930 yılında Ermenistan Yazarlar Birliği bünyesinde Kürt Yazarlar Birliği oluşturularak Kürt ve Ermeni yazarlar arasında dostluk ve dayanışma ilişkileri artırılır.

---

¹⁸ Dr. Eskerê Boyık, Nûra Elegezê Çend dîdemji edebiyeta Kurdên Ermenistanê, s.14.

¹⁹ Thomas Bois, O.P. - Les Kurdes, s.38 / Coup D'œil Sur La Liiterature Kurde s.31.

²⁰ Ermenistan SSC Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü, Ülkeler ve Halklar - Yakın ve Orta Doğu, Kürtler, 1975, Sayfa 21.

Sovyetler'de Kürdolojiyle ilgili ilk çalışmalar 1931 yılında Leningrad Devlet Üniversitesi İnanoloji Kürsüsü bünyesinde bir Kürt Semineri oluşturulmasıyla başlar. Bu seminerden sonra 1934 yılında Ermenistan'ın başkenti Erivan'da Birinci Kürdoloji Kongresi düzenlenir. Kürt olmayan araştırmacıların yanısıra, bu kongreye Erebe Şemo, Emîne Evdal, Heciyê Cindî, Ahmedê Mirazî, Çeto Bakaev, Qanatê Kurdo gibi Kürt olan yazar ve araştırmacılarda katılır.

1931'de, Kürt dili ve edebiyatı öğretmenleri yetiştirilmek üzere Erivan'da Trans Kafkasya Eğitim Akademisi açılır. Ermenistan'daki Kürt Pedagoji Teknik Okulu 6 yılda 100 civarında öğretmen yetiştirmiştir.

1931/32 yıllarında Ermenistan'da 27 Kürt okulu açılır, 1937 yılına kadar bu sayı 48'e ulaşır. Ermenistan'da 1929 ve 1932 yılları arasında toplam 21 okul kitabı basılır.²¹

Alfabenin değişmesinin ardından 1931-1940 öğretim yılları arasında Ermenistan'da yetişmiş yüzlerce Kürt öğretmen ve 48 tane Kürt okulu eğitim vermekteydi. Bu okullarda eğitim gören binlerce öğrenci vardı. 1930'dan 1940 yılına kadar Kürt toplumu içerisinde eğitim faaliyetleri hiç olmadığı kadar yaygınlaşmıştır.

1937 yılında ilk Kürt Devlet Tiyatrosu Sovyet Ermenistan'a bağlı, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Elegez'de kurulur. Tiyatronun başkanlığına Qundexsazê köyünden Celatê Koto, rejisörlüğüne Solak Nikogosyan, edebi danışmanlığına ünlü Ermeni aktör Mıkırtiç Canan getirilir. Tiyatro 1947 yılında kapatılır.²²

Azerbaycan'da 1932'de Şura Kürdistanı (Sovyet Kürdistanı) isminde Azerice ve Kürtçe gazete Laçın'de yayınlanır. Gazetenin Kürtçe bölümünü Kamallı köyü sakini öğretmen İbrahimê Allaverdi yönetir. Bu gazete 1962 yılına kadar yayınına sürdürmüştür. 1932'de Dağlık Karabağ'da Şuşa Pedagoji Yüksek Okulu'nda Kürtçe bir bölüm oluşturulmuştur. Okulun ilk müdürü, ilk Halk Yazarı unvanını alan, SSCB emek kahramanı, Azerbaycan'ın en büyük romancısı sayılan Kürt Süleyman Rehimov'dur. Rehimov eşi Kalem Hanımla birlikte yeni kadroların yetişmesinde büyük emekler vermiştir.²³

Gürcistan'da 1925'lerden itibaren okuma yazma bilmeyenler için açılan iki okuldan 1935 yılına kadar 5 bine yakın kişi Kürtçe öğrenmiştir.

Gürcistan'da 1928 yılında Ahmedê Mirazî'nin çabalarıyla tiyatro çalışmaları yapılır. Mirazi, Tiflis'te kurduğu tiyatro grubunda hem oyunculuk hem rejisörlük yaparak tiyatro oyunları yazar. Mirazi, yazdığı "Zemanê Çûyî" (Geçmiş Zaman) oyununun ilk gösterimlerini tiyatro grubuyla birlikte Tiflis'te yapar.

Gürcistan Tiflis'te 1935 yılında Kafkas Araştırmaları Enstitüsü'nde Kürdoloji bölümü açılmış ve pedagoji faaliyetleri bu bölümde yapılmıştır.²⁴

²¹ Tosinê Reşîd, Kurdên Yekîtiya Sovyetê, Berê û Niha, Kovara Bîrnebûn, Hejmar 42, s.22.

²² Dr. Eskerê Boyîk, Nûra Elegezê Çend dîdem ji edebiyeta Kurdên Ermenistanê, s.106.

²³ Hejarê Şamîl, Diyaspora Kürtleri Notları, s.25.

²⁴ İsmet Konak, Kürtler ve Bolşevikler: Kürtlerin Sovyet Sistemine Entegrasyonu, Almanya: Imperessum Yayınları,

Türkmenistan'da 1930 ve 1938 yılları arasında sadece altı tane kitap yayınlanır ve bu kitaplar sadece ders kitaplarıydı.²⁵

Heciyê Cindî'nin Kiril Alfabeti: 1944

Stalin önderliği, milyonlarca insanı ölüm, sürgün ve yoksulluğa itecek Büyük Temizlik öncesi bazı kararlar alır. Bu kararlardan biri de bütün Sovyet Cumhuriyetlerinde adım adım Kiril alfabesine geçilmesidir. Bu amaç doğrultusunda Ermenistan Sovyet Hükümeti 1941 yılında 909 sayılı kararla kullanılan Latin alfabesini iptal edip, Kiril alfabesini kullanma zorunluluğu getirir.

Kiril alfabesini Kürtçeye uyarlama görevi Heciyê Cindî'ye verilir. Bu görevde G. Xapantsyan, H. Açaryan, W. Nadirî, E. Evdal ve N. Maxmûdov gibi isimlerde Cindî'ye yardımcı olurlar. Cindî çalışmalarını 1944 yılında tamamlar ve Sovyet Ermenistan Hükümetine sunar. Aynı yıl hükümet tarafından onaylanan alfabenin matbaada basılıp tüm okullara dağıtımını 1946 yılında gerçekleştirir.

Heciyê Cindî 1908 tarihinde Yezidi bir ailenin çocuğu olarak o dönem Rus İmparatorluğu toprağı olan Kars Oblastı'nın Yemençayır köyünde dünyaya gelir. Tüm ailesini hastalık ve katliamlar yüzünden kaybeder. 1919'da Aleksandropol'daki Amerikan yetimhanesine yerleştirilir, ardından 1926'da Leninakan'a gönderilir. 1929-30 yılları arasında Qundexsaz ve Elegez'in köylerinde öğretmenlik yapar. 1930 yılında Sovyet Kürt gazetesi Riya Teze'nin kültür servisinde çalışır. Eşi Zeyneva İbo ile birlikte Erivan Radyosu Kürtçe bölümünde spikerlik yapar. 1930 yılında Erivan Filoloji Fakültesine başlar. 18 Mart 1937 tarihinde Büyük Temizlik kapsamında casusluk ve karşı-devrimcilik suçlamalarıyla hapse atılır. Bazı Ermeni aydınların girişimleriyle bir yıl sonra serbest bırakılır. 1940 yılında Kürt Folkloru üzerine doktora yapar. 1959 yılında Ermenistan Bilimler Akademisinin Doğu Bilimleri bölümünde çalışmaya başlar. 8 yıl Kürdoloji bölümü başkanlığı yapar. Folklor ve edebiyat üzerine 15 kitap yayınlar. Okullardaki eğitim faaliyetleri için 33 ders kitabı hazırlar. Heciyê Cindî 1 Mayıs 1990 tarihinde Ermenistan'da yaşamını yitirir.^{26 27 28}

Heciyê Cindî'nin hazırladığı alfabe Kürtçe eğitim verilen bütün Cumhuriyetlerde kullanılır. Gazeteler, kitaplar ve ders materyalleri de artık bu alfabeyle hazırlanır. Sovyetlerin 1991 yılında dağılmasıyla birlikte kimi Cumhuriyetlerde Kiril alfabesiyle birlikte Latin alfabesi de kullanılmaya başlanmıştır.

Stalinist rejimin Leninist dönemden farklı olarak ezilen uluslar ve azınlıklara yönelik ciddi bir politika değişikliğine gittiği görülmektedir. 1936 yılında oluşturulan yeni anayasa ile milli eğitim politikası değiştirilerek bütün Sovyet Cumhuriyetlerinde Rusça eğitim yapma zorunluluğu getirilmiştir. Bu yüzden etnik gruplar ve azınlık dillere ait

---

2014, s.74-75.

²⁵ Tosinê Reşîd/ Wêjeya kurdî li Yekîtiya Sovyetê.

²⁶ Wezîre Eşo, Heciyê Cindî 100 salî ye.

²⁷ Eskerê Boyik, Nura Elegezê, Çend Dîdem ji Edebyata Kurdên Ermenîstanê, Weşanên Dengê Êzîdiyan, s.45-55 arası.

²⁸ Hewarî, Roja Nû Yayınları, Stockholm, s. 422, 1999.

kurumlar işlevsiz hale getirilmiştir. Halk olmaktan kaynaklanan en doğal hakları ya engellenmiş ya da yasaklanmıştır. Her yasak uygulama Karşı Devrim Faaliyetleri ya da Devrim Düşmanları gibi yuvarlak laflarla sürdürülebilir bir hale getirilmiştir.

SSCB'de 1921-1947 yılları arasında yayınlanmış Kürtçe kitapların sayısı göz önüne alındığında bu gerçek daha iyi anlaşılacaktır. Kimi eksikliklerine rağmen Taels'in Kürtçe kitaplara ilişkin hazırladığı aşağıdaki raporu incelendiğinde 1939-1945 yılları arasında korkunç bir eğitsel ve kültürel karanlık dönemi yaşandığı ortaya çıkmaktadır.

SSCB'de 1921-1947 yılları arasında yayımlanmış Kürtçe kitapların sayısı:²⁹

Basım Yılı	Kitap Sayısı	Basım Yılı	Kitap Sayısı
1921	1	1934	30
1922-1928	0	1935	30
1929	2	1936	27
1930	6	1937	31
1931	12	1938	1
1932	19	1939-1945	0
1933	24	1946	3

Dikkat edilirse 1939 ve 1945 yılları arası Stalin dönemi baskıları kitap basımı ve eğitim çalışmalarında yansımıştır. 1939 ve 1945 yılları arasında hiç kitap basılmadığı görülmektedir. Kürtlere yönelik eğitsel, kültürel, edebi, sanatsal ve toplumsal çalışmaların Stalin'in ölümünden sonra canlandığını ve kademeli olarak arttığını hatırlatmakta yarar var. Kürt edebiyatı en verimli yıllarını 1955 yıllarından sonra yaşamıştır. Şiir, roman, öykü ve diğer tarzlarda eser veren hatırı sayılır düzeyde bir yazar kesimi yetişmiştir.

Alfabe ve eğitim çalışmaları Sovyet Kürtleri arasında edebiyatın gelişmesine büyük katkılarda bulunur. İlk dönem yetişen yazarlar arasında Erebê Şemo, Heciyê Cindî, Emînê Evdal, Ahmedê Mîrazî, Casimê Celîl, Cerdoye Genco, Weziri Nadirî, Etarê Şero gibi simalar yazınsal çalışmalarlarıyla Kürt toplumu içerisinde önemli bir yere sahip olmuşlardır.

İkinci Dünya Savaşından sonra başlayan ve Sovyetlerin yıkılışına denk gelen ikinci dönemde ise Eliyê Abdilrehman, Nado Maxmûdov, Mîroyê Esed, Xelîl Muradov, Şikoyê Hesên, Fêrikê Usiv, Mîkayêlê Reşît, Sehîdê İbo, Simoyê Şemo, Karlênê

²⁹ Taels, Eski Sovyetler Birliği'nde Kürtler, s.76-77.

Çaçanî, Egîtê Şemsî, Rîzaliyê Reşît, Ordixanê Celîl, Bariyê Bala, Wezîrê Eşo, Emerîkê Serdar, Egîtê Xudo, Ahmedê Hepo, Sîma Semend, Ahmedê Gogê, Tosinê Reşît, Elîxanê Memê, Cerdoye Esed, Babayê Keleş, Çerkezê Reş gibi isimler eserleriyle Kürt edebiyatına hayat vermişlerdir.

1930 yılında kurulan Riya Teze gazetesinin yayını Karşı Devrime hizmet edebilir gerekçesiyle 1937 yılında durdurulmuştur. Gazete Stalin'in ölümünden sonra 1955 yılında Mîroyê Esed editörlüğünde tekrar faaliyete girmiştir.

Ermenistan'da Erivan Radyosu Kürtçe bölümü 1955 yılında haftada üç gün ve onbeş dakika olmak üzere test yayınına başlar. İlk iki yıl radyonun sorumluluğunu Casimê Celîl yapar. Moskova'da toplanan heyetin aldığı karar ile 1957 yılından 1981 yılına kadar başkanlığını yapacak olan Xelîlê Çaçan göreve getirilir. Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılması ile radyonun finansmanı kesilir ve sınır dışı yayın yapmasına olanak sağlayan radyo vericileri kaldırılır.

1955 ve 1991 yılları arasında radyoda birçok tiyatro oyunu radyofonik olarak seslendirilir. Kürtçe destan, efsane ve öykülere yer verilir. Sovyetlerde yaşayan dengbejler ve müzisyenler bir araya getirilerek sesleri kaydedilir ve dinleyicilere yönelik müzik programları düzenlenir. Karapete Xaço, Aram Tigran, Kubara Xudo, Şeroye Bıro, Susıka Simo gibi birçok sanatçı halk tarafından tanınır ve sevilerek dinlenir. Radyo sayesinde Kürt kültürü ve sanatı en ücra bölgelere ulaşır.

1959 yılında Leningrad'da Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi Doğubilimleri Enstitüsü'nün Leningrad Dalı bünyesinde Kürdoloji Bölümü açılır. Tanınmış Doğubilimci İ.A.Orbeli'nin çaba ve öncülüğünde kurulan bölüme yine Orbeli'nin kendisi başkan olarak atanır. Orbeli'nin 1961 yılında ölmesinden sonra yerine başkan olarak Qanatê Kurdo atanır. Değerli bir Kürdolog ve araştırmacı olan Qanatê Kurdo 1985 yılına kadar bu bölümde başkan olarak görev yapar.

1978 yılında Gürcistan Radyosu Kürtçe Bölümü açılır. Radyo Keremê Anqosî'nin yönetiminde 2004 yılına kadar hizmet verir. 1978'de Gürcistan Devlet Radyosu'nda Kürtçe bölümünü kuran Anqosi, Tiflis hükümeti tarafından şeref madalyası ile ödüllendirilir. Radyo kapandıktan üç yıl sonra, 2007 yılının son aylarında bu defa da Radyo Ronkayî adıyla yeniden açılır. Radyonun spikerliğini Bella Sturki yapmaktadır.

1937 ve 1955 yılları arasında Kürtler eğitim başta olmak üzere kültür, sanat, edebiyat ve toplumsal yaşamda Stalin döneminin baskıları nedeniyle kendilerini ifade edememişlerdir. Kürtçe eğitim en asgari seviyeye indirilmiş, tiyatro faaliyetleri engellenmiş, gazete çıkarılması yasaklanmış, radyo kurulmasına izin verilmemiş, kitap çıkarmak çok zor hale getirilmiş, Lenin'in inandığı azınlıkların korunması ve geliştirilmesi ilkesine aykırı olarak her türlü yasak ve baskı yöntemi Karşı Devrim Faaliyetleri bahanesiyle devreye sokulmuştur.

Marksist Leninist çizgiden sapmış aşırı otoriter, proleter demokrasinin rafa kaldırıldığı Stalinist rejim, kimi çevreler tarafından özeleştirilmeden gözü kapalı doğru kabul edilmiş, meşrulaştırılmış ve teorize edilmiştir.

Ben her zaman en büyük erdemim yanlış ve hatalarımızı görerek özeleştirilmeden yapmaktan geçtiğine inananlardanım. Özeleştirilmeden yapmaktan korkmayın. Özeleştirilmeden sizi doğruya ulaştırıp geliştirebilecek tek yöntemdir.

Bakın ne tür bir rejime inanırsanız inanın demokrasiyle birlikte, düşünce ve fikir hürriyetini korumanız ve bunun yaşamasını sağlamanız gerekmektedir. Yoksa totaliterleşerek yok olmaya mahkum olursunuz. Toplumun boğarak güçlü ve özgür olamazsınız. Eninde sonunda çürüyerek yok olmaya mahkum olursunuz.

En büyük kazanımlarını Lenin döneminde elde eden Kürtler, Stalin'in otoriter uygulamalarıyla birçok kazanımları yitirdiler. Stalin'den sonra iktidara gelen Kruşçev ve Brejnev dönemlerinde tekrar toparlanan Kürtler, Sovyetler Birliğinin Gorbaçov eliyle 25 Aralık 1991'de resmen dağıtılmasıyla Sovyet Cumhuriyetlerinde var olan kazanımlarını yeniden teker teker kaybettiler. Yükselen nasyonalist hareketler halklar arasında ciddi sorunlar ve çatışmalar ortaya çıkardı.

Bütün eksik ve yanlış uygulamalarına rağmen Sovyet Sosyalizmi Kürtler için büyük kazanımlar yaratmıştır. Günümüzün egemen ulus burjuva milliyetçiliğinin karanlığında, sosyalizm hala ezilen uluslar ve halklar için en büyük umut ve inanç kaynağı olmaya devam etmektedir. Tarih bizlere günahı sevabıyla Sovyet Sosyalist deneyiminden öğrenecek çok şey bırakmıştır.

Site: <https://occomahabad.com.tr>